

Tadeusz Lange

HERALDYKA ZAKONU ŚW. JANA JEROZOLIMSKIEGO

Wyobrażenia heraldyczne związane z Suwerennym Rycerskim Zakonem Szpitalników św. Jana z Jerozolimy, Rodos i Malty dają się w sposób naturalny podzielić na te odnoszące się do instytucji zakonnych, te odnoszące się do miejscowości, i te odnoszące się do konkretnych osób.

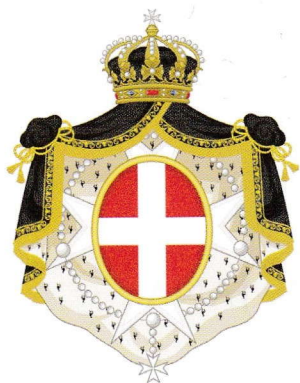
Heraldyka instytucji

Art. 6 pkt. 2 Statutu Zakonu stwierdza, co następuje: „Herb Zakonu przedstawia, umieszczony na krzyżu ośmiokończastym okolonym różańcem krzyż łaciński w owalu na szkarłatnym polu, okryty płaszczem książęcym zwieńczonym koroną” (*Lo stemma dell'Ordine reca, sulla croce ottagonale, la croce latina in campo ovale rosso contornata da un rosario ed è sovrastato dal manto principesco sostenuto da una corona*).

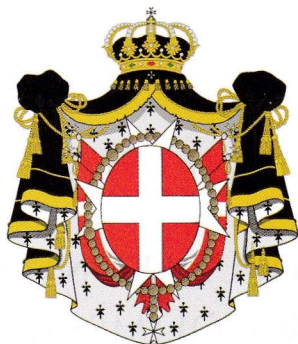
Godłem Zakonu jest zatem krzyż **łaciński**. Niekiedy pod owalną tarczą herbową do znaku zaszczytnego w postaci ośmiokończastego krzyża dodaje się panoplia w postaci zakonnych flag – również szkarłatnych i z białym krzyżem łacińskim. Symbol łacińskiego krzyża w takich barwach został nadany Zakonowi w roku 1259 przez papieża Aleksandra IV jako znak rozpoznawczy w boju.

Do białego (srebrnego) łacińskiego krzyża na szkarłatnym tle przyznają się także liczne organizacje podszywające się pod Zakon; tarcza herbowa używana przez owe organizacje jest wtedy na ogół w innym kształcie, a jako tło herbu występuje dwugłowy carski orzeł. Orzeł ten nawiązuje do cara Pawła I, który wg. ideologów owych „fałszywych zakonów” był ostatnim legalnym (sic!) wielkim mistrzem, a więc żyjący Romanowowie, jako protektorzy zakonu, mają jakoby w dalszym ciągu prawo w taki czy w inny sposób legitymizować owe organizacje.

Wielki mistrz, a także organizacje działające w ramach Zakonu jako swego godła używają białego krzyża tzw. **maltańskiego** na szkarłatnym polu. Krzyż ten,

RYC 1 Herb zakonny

RYC 2 Herb zakonny
w odmianie z panopliamiRYC 3 Herb jednego
z samozwańczych „zakonów
maltańskich”

którego aktualna forma wyewoluowała w połowie XVI w. z zakonnego znaku nazywanego na opończe, miał początkowo kształt krzyża *pattée /formée* lub *moline*. Z czasem utrwaliło się jego użycie na odzieży w kontekstach religijnych, w odróżnieniu od krzyża łacińskiego, konsekwentnie używanego na tunikach/suprawestach (i chorągwiach) w boju.

RYC 4, RYC 5 Dwie miniatury z *Oblężenia Rodos* Guillaume'a Caoursina (manuskrypt BnF 6067) pokazujące wielkiego mistrza Pierre'a d'Aubussona

Pamiętką tych czasów jest biały krzyż maltański na czarnych (ku)kullach lub płaszczach używanych przez współczesnych „maltańczyków” podczas uroczystości kościelnych.

Krzyż ten na szkarłatnym polu występuje obecnie jako znak/godło wszelkich agend zakonnych, zwłaszcza sanitarnych, a także związków narodowych.

RYC 6a Tablica jednej z włoskich przychodni maltańskich

RYC 6b Naszywka Maltańskiego Korpusu Szybkiego Reagowania

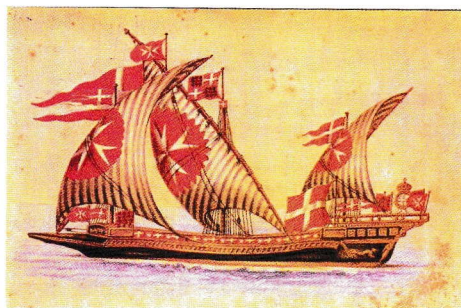

RYC 6c logo maltańskich ratowników medycznych z Niemiec

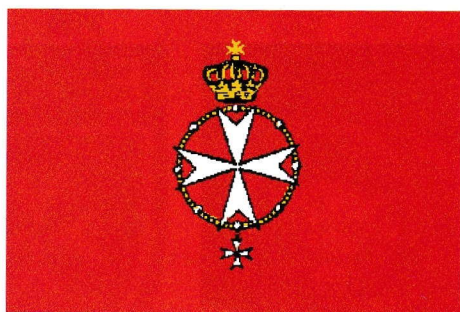

RYC 6d Członkowie ZPKM w (ku)kullach z flagą Związku, Poznań 2011

Stosowany już jako osobisty znak wielkiego mistrza na jego galerze w okresie maltańskim krzyż, używany jest obecnie jako jego godło, okolone ostatnio różańcem, który można interpretować jako przysługujący wyłącznie tej godności łańcuch orderowy (*collana*):

RYC 7 Galera magistralna (de Rohana)

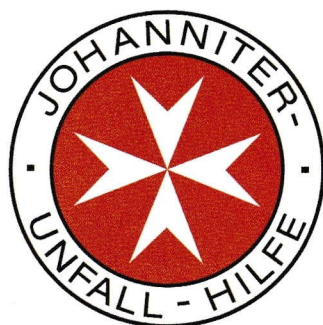

RYC 8 Osobista chorągiew wielkiego mistrza

Ten sam krzyż maltański, ale na czarnym polu, przyozdobiony zwierzętami-trzymaczami z herbu Zjednoczonego Królestwa występuje obecnie, jako godło joannitów angielskich, czyli *The Venerable Order of St. John*:

RYC 9 Godło brytyjskiego Czcigodnego Zakonu św. Jana

RYC 10 Logo pogotowia ratunkowego niemieckich joannitów

Co ciekawe, współcześni Niemcy *Johanniter*, również swego czasu preferujący czarne tło dla maltańskiego krzyża, coraz częściej używają jego odmiany na szkarłatnym polu:

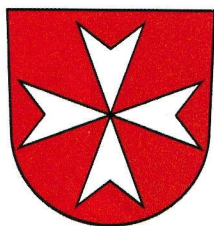
Nie należy mylić białego krzyża maltańskiego z krzyżami o innych barwach, używanymi przez zakony takie jak lazarycy (zielony), lub tokański zakon św. Stefana (czerwony).

Heraldyka miejsc

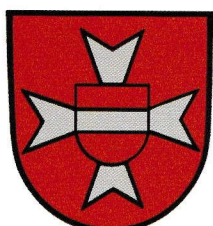
Symbolikę zakonną znajdziemy w herbach wielu miejscowości historycznie związanych z Zakonem. W ogromnej większości będzie to biały/srebrny krzyż maltański na szkarłatnym polu; rzadko występujące odmiany w innych tynkturach (barwach) są niewątpliwie efektem utrwalonych z czasem przekłamań spowodowanych przez nieświadomych użytkowników.

Miejscowości, które w różnych okresach były komandoriami Zakonu albo początkowo tylko folwarkami do nich należącymi rozsiane są po całej Europie, od Wysp Brytyjskich po Słowenię i Węgry, oraz od Norwegii po Sycylię, stąd też krzyż maltański występuje w heraldyce miejscowości – lub gmin – w wielu krajach.

Autora uderzyła spora liczba takich miejscowości w Niemczech i Szwajcarii, a więc w krajach, które w dziejach Zakonu nie odegrały znaczącej roli. Przykładem może być Heitersheim, początkowo majątek należący do komandorii we Fryburgu (bryzgowijskim), który stopniowo stał się komandorią, później znaczącym ośrodkiem Zakonu w Badenii-Wirtembergii, i w końcu siedzibą wielkiego przeora Niemiec. Obecne herby kilku tamtejszych miejscowości – jego dawnych folwarków – wyraźnie pokazują filiację z komandorią Heitersheim, stanowiąc poniekąd odmiany jej herbu.

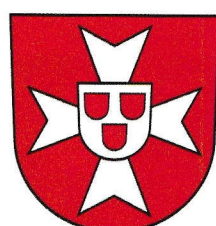
RYC 11a
Herb Heitersheim

RYC 11b
Herb Bremgarten

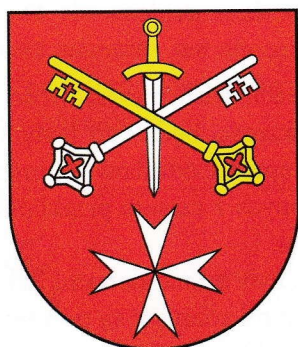
RYC 11c
Herb Grifßheim

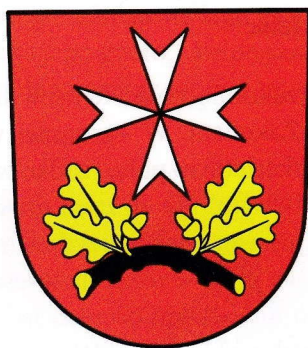
RYC 11d
Herb Eschbach

W czasach najnowszych tradycja historycznych związków z Zakonem w heraldyce utrzymywana jest również w Polsce, gdzie krzyż maltański pojawia się w nowo zaprojektowanych herbach gmin Kleszczewo i Suchy Las, niegdyś powiązanych z komandorią poznańską.

Stosunkowo najwięcej przypadków stosowania innych tynktur, zarówno w polu jak i samym krzyżu, autor odnalazł w bogatej joannickiej heraldyce Półwyspu Iberyjskiego. Przykładem może być herb aragońskiej gminy Sigena, znanej z najdłużej w historii czynnego klasztoru joannitek; królewska korona na herbie wiąże się

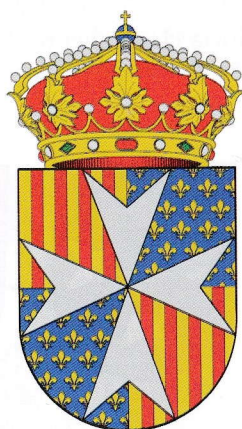
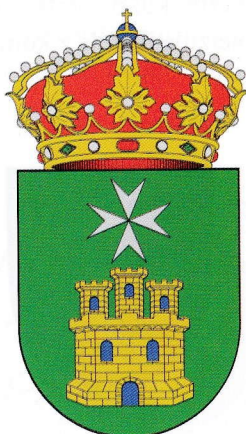

RYC 12a Herb Kleszczewa

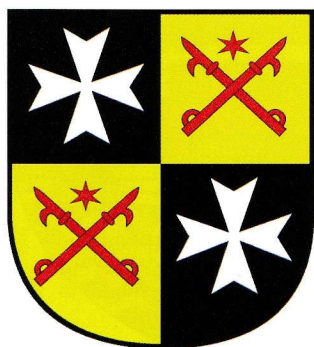
RYC 12b Herb Suchego Lasu

z królową Sanchą Kastylijską, zresztą wnuczką naszego Władysława II Wygnańca, która ten klasztor założyła. Krzyż maltański figuruje tu na skwadrowanych polach w barwach Aragonii i Kapetyngów:

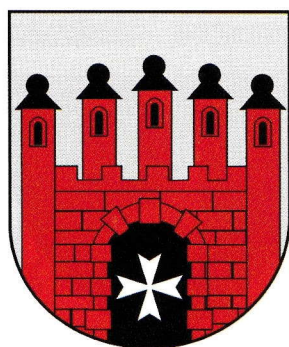
RYC 13
Herb Sigüeny (Aragonia)RYC 14
Herb Consuegry

Innym przykładem nietypowej, bo zielonej tynktury pola może być herb kastylijskiej Consuegry, której widoczny na herbowej tarczy zamek król Alfons VIII oddał w posiadanie joannitom. Stał się on później siedzibą wielkiego przeoratu La Manchy w „języku” Kastylii i Leonu.

Z kolei biały maltański krzyż na polu czarnym używany był, jak już wspomniano, przez pruskich joannitów (*Johanniterorden*), do których godła nawiązują w Polsce aktualne herby powiatu sulęcińskiego i miasta Słońska, czyli Sonnenburga, dawnej stolicy joannitów brandenburskich.

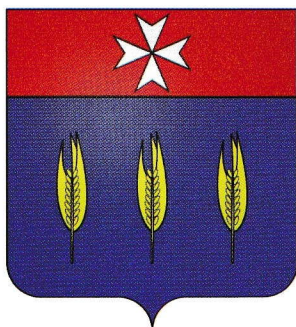
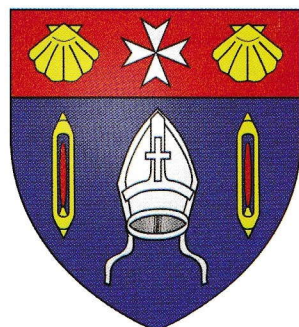

RYC 15a Herb powiatu Sulęcín

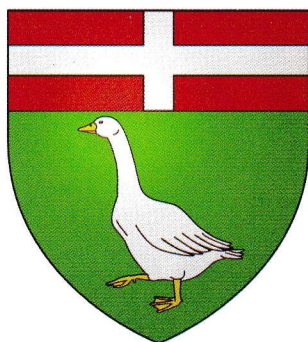

RYC 15b Herb miasta Słońsk

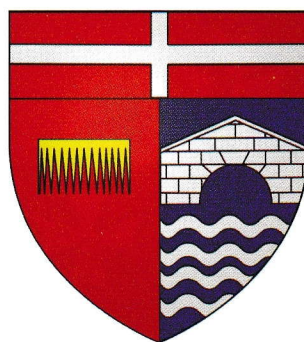
Interesujące są herby „joannickich” miejscowości we Francji, gdzie krzyż maltański pojawia się w figurach zaszczytnych: w **pasie**, tak jak w herbie wyspy św. Bartłomieja w Małych Antylach, która przez krótki czas w XVII w. należała do Zakonu, albo też w **głowicy**, jak w herbach burgundzkiej gminy Bissey-la-Côte, lub leżącej na szlaku pielgrzymki do Compostelli miejscowości Saint-Chély-d'Aubrac w Midi-Pirenejach, gdzie joannici prowadzili hospicjum:

RYC 16 Herb wyspy
Saint-BarthélemyRYC 17a
Herb Bissey-la-CôteRYC 17b
Herb Saint-Chély-d'Aubrac

Szczególnym wariantem joannickiej heraldyki we Francji jest występowanie w głowicy herbu miejscowości zakonnego godła, czyli krzyża łańcuskiego. Jest to klasyczne, znane z heraldyki osobistej *capo di Malta*, o którym będzie jeszcze mowa. Nie ma wątpliwości, że herb miasteczka Fronton (Midi Pireneje), gdzie joannici byli już na początku XII w., i herb miejscowości Saint-Félix-de-Sorgues w tymże regionie pochodzą od osobistych herbów zwierzchników obu tamtejszych komandorii:

RYC 18a Herb Fronton

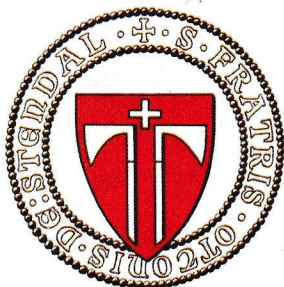
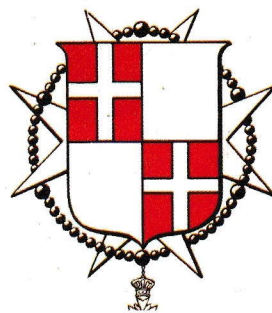

RYC 18b Herb Saint-Félix-de-Sorgues

Heraldyka osobista

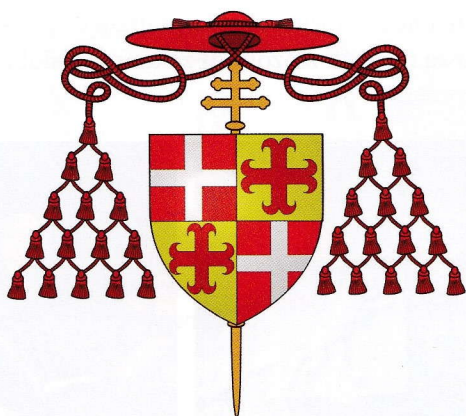
Jak się wydaje, rycerze św. Jana odczuwali potrzebę podkreślenia swojej przynależności zakonnej w herbie już w średniowieczu, umieszczali zatem w swoich znakach herbowych jakąś formę krzyża. Widać to np. na pieczęci komandora meklemburskiego Mirow w latach 1344-1361, Ottona von Stendal:

Wiele wskazuje na to, że pewne reguły dotyczące użycia symboliki zakonnej w heraldyce wykształciły się dopiero pod koniec XV w. Wtedy właśnie wielcy mistrzowie na Rodos zaczęli – ponoć na wzór zwierzchników zakonu Najświętszej Marii Panny – kwadrować swoje osobiste herby, umieszczając godło zakonne w pierwszym i trzecim polu.

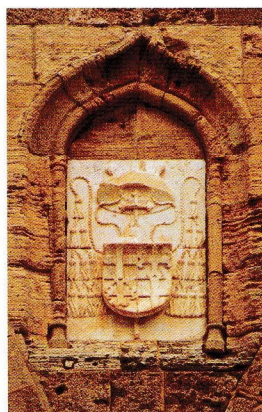
RYC 19 Pieczęć Ottona v. Stendal
z 1355 r.

RYC 20

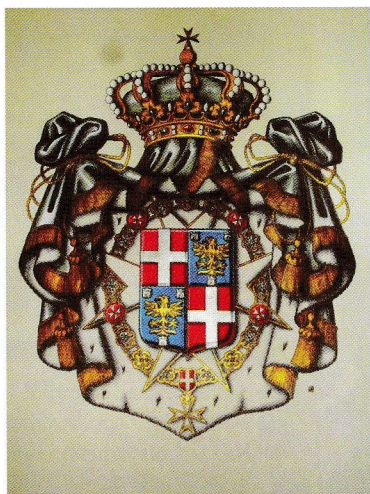
Najwcześniejsze takie wyobrażenia znane autorowi pochodzą z czasów wielkiego mistrza Pierre'a d'Aubusson (1476-1503); układ taki stosowali wszyscy kolejni wielcy mistrzowie Zakonu, łącznie z aktualnym.

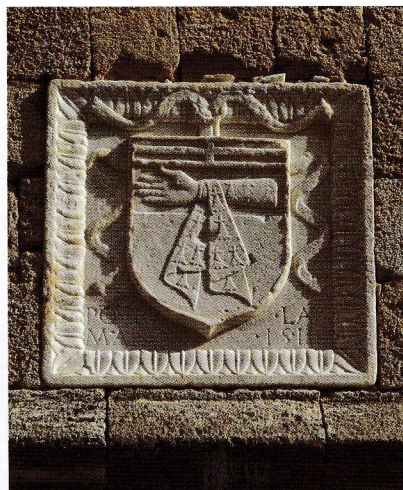
RYC 21a Herb d'Aubussona. Kapelusz kardynalski otrzymał od Innocentego VIII w1489 roku.

RYC 21b Herb d'Aubussona w murze na Rodos

RYC 22 Herb w. mistrza Matthew Festinga nałożony na krzyż maltański i okolony łańcuchem przysługującego tylko jemu insygnium

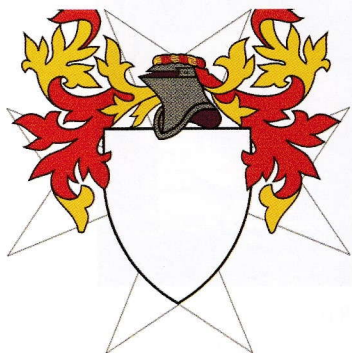

RYC 23 Rodos, „oberża” Francji: herb Philippe'a Villiers de L'Isle Adama przed jego wyborem na wielkiego mistrza.

Być może w tym samym czasie pojawiła się w heraldyce zakonnej na Rodos figura zaszczytna w postaci główicy z godłem zakonnym, zwanej z włoska *capo di Malta*. Przysługiwała ona zakonnym dostojnikom, takim jak np. baliwowie.

Można przypuszczać, że nie bez wpływu była tu włoska tradycja heraldyczna, w której wyróżniające główice stosowano już od dłuższego czasu, i gdzie popularne były np. *capo dell'Impero* u stronników Gibelinów i *capo d'Angio* u zwolenników Gwelfów.

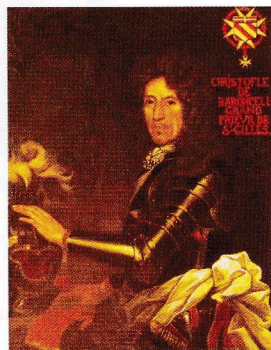
Niedługo potem wykształciła się obecna forma krzyża maltańskiego, którą zaczęto umieszczać pod tarczą herbową na znak złożonych zakonnych ślubów.

RYC 24a

RYC 24b Herb François'a d'Agoult-Seillons, wielkiego przeora St Gilles 1682-1684

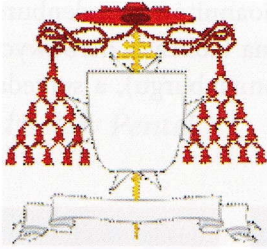
RYC 24c Portret Christofo'ła de Baroncelli-Javon, wielkiego przeora St Gilles 1699-1714 z herbem w rogu

Współczesne reguły heraldyczne w Zakonie są dość skomplikowane i przewidyują 11 odmian zdobienia herbów zależnie od kategorii członkowskiej; poza wyżej opisanymi, historycznymi, różnią się wstęgą insygnium maltańskiego okalającą tarczę herbową (i samym insygnium).

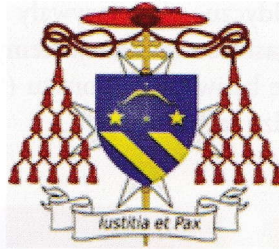

RYC 25 Przykład zdobienia herbu przysługującego kawalerowi Wielkiego Krzyża Posłuszeństwa

W obecnych czasach heraldyka na co dzień używana jest tylko wśród dostojników kościelnych, stąd tam właśnie najłatwiej o przykłady współczesnego stosowania zakonnych reguł heraldycznych.

RYC 26a Wzór herbu dla kardynałów-członków Zakonu

RYC 26b Herb kard. Andrea Cordero Lanza di Montezemolo przed...

RYC 26c ...i po uzyskaniu godności baliwa Zakonu

Czytelnika polskiego zainteresuje użycie heraldyki maltańskiej przez polskich członków Zakonu. Niestety, przykłady takiego użycia są bardzo nieliczne. Wiadomo, że maltański krzyż pod herb podkładali biskupi – np. Antoni Sebastian Dembowski (1682-1763).

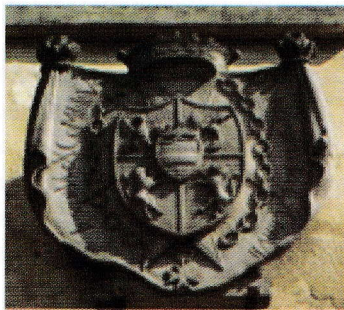
RYC 27 Kartusz z herbem Jelita biskupa Dembowskiego z fasady dworu w Ciechocinie i Adam Stanisław Grabowski (1698-1766)

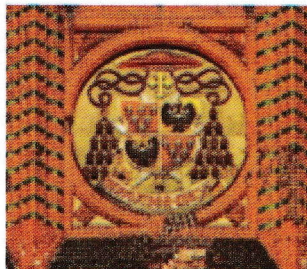
RYC 28 Kartusz z herbem Zbiświcz biskupa Grabowskiego z kaplicy zamku w Lidzbarku

RYC 29 Herb Jorga Proszowskiego na budynku komandorii w Grobnikach (1559). Krzyż zakonny fantazyjnie skwadrowany na wzór herbów mistrzów niemieckich

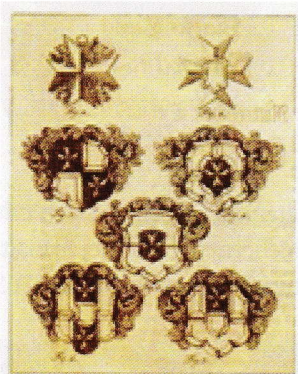

RYC 30 herb Josepha Wengerskiego (1782), komandoria w Lwówku Śląskim

RYC 31 Herb diecezji wrocławskiej używany przez kardynała Georga Koppa (1887-1914), członka Związku Śląskich Kawalerów Maltańskich, tu na budynku Seminarium Duchownego we Wrocławiu

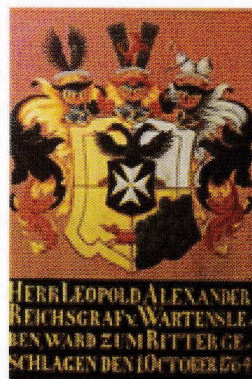
Interesujące reguły heraldyczne obowiązywały u joannitów brandenburskich. Praktyczne przykłady ich zastosowania znajdziemy na tablicach herbowych wiążących niegdyś w siedzibie baliwatu w Słońsku (Sonnenburgu), a sprzedanych w r. 1988 przez polskie władze za granicę:

RYC 32 Pięć różnych sposobów inkorporacji joannickiego krzyża w rodowym herbie

RYC 33a herb Georga Friedricha von Zietena (przyjęty 1725)

RYC 33b herb Leopolda Alexandra von Wartenslebena (przyjęty 1764)

Summary

Heraldry of the Order of Malta

The lecture will cover heraldry of the Order of Malta, divided into three major sections: heraldry of institutions (i.e. The Order of Malta itself and various agencies), heraldry of places when related to their historical connection with the Order), and personal heraldry, indicating membership of the Order in various categories, all of the above seen from a historical perspective. Special attention will be given to the Protestant branch of the Order of St. John, whose heraldry has its own distinct features.